

दिव

दिवाकी

दिविष

स्वरो । अ क, दिभ्ययति दिभ्ययते । सङ्घातो राशीकरणम् । एषः कैश्चिन्न मन्यते । इति दुर्गादासः ॥

दिलीपः, पुं, सूर्यवंशीयराजविशेषः । सूर्यवंशे दिलीपनामावौ द्वौ वृषौ जातौ एकः अंशुमतः पुत्रः भगीरथपतिता अपरः दशरथप्रयिता-महश्च । इति रामायणम् ॥ (यथा च हरि-वंशे । १५ । १२-१४, २३-२५ ।

“सुतः पञ्चजनस्यासीदंशुमानाम वीर्यवान् । दिलीपस्तनयस्तस्य खट्वाङ्ग इति विद्युतः ॥ येन स्वर्गादिहागत्व सुहृत्तं प्राप्य जीवितम् । चयोऽनुसन्विता लोका बुद्ध्या सत्वेन चानघ ॥ दिलीपस्य तु दयादो महाराजो भगीरथः । यः स मङ्गां चरिच्छेष्टामवातारयत प्रभुः ॥ ” “अनभिन्नस्य धर्मात्मा विद्वान् दुःखिदृष्टोऽभवत् । दिलीपस्तनयस्तस्य रामस्य प्रपितामहः ॥ दीर्घवाहुर्दिलीपस्य रघुर्नामाभवत् सुतः । अयोध्यायां महाराजो रघुश्चासीत् महाबलः ॥ अजस्तु रघुतो जज्ञे अजादशरथोऽभवत् । रामो दशरथात् जज्ञे धर्मात्मा सुमहायथाः ॥ ”

दिलीपराट्, [ज] पुं, (दिलीप एव राट् राजा ।) दिलीपराजः । इति त्रिकाण्डशेषः ॥

दिलीरं, स्त्री, शिलीन्मूकम् । इति हारावकी । २५ ॥ दिव, इ प्रीतौ । इति कविकल्पद्रुमः ॥ (भ्रां-परं-सकं-सेट् ।) इ, दिन्वते । प्रीतिरिह प्रीती-कारणम् । दिन्वति लोकः पितरम् । इति दुर्गा-दासः ॥

दिव, क अर्हे । इति कविकल्पद्रुमः ॥ (चुरां-परं-सकं-सेट् ।) क, देवयति । अर्हे इह पीडन-मित्तमेत्रेयः । यातनं गमनं वेति रमानापः । इति दुर्गादासः ॥

दिव, क ड परिक्लृजेने । इति कविकल्पद्रुमः ॥ (चुरां-आत्मं-अकं-सेट् ।) क ड, परिदेवयते कश्चित्तस्य रात्रे न दुःखितः । इति हलायुधः । इति दुर्गादासः ॥

दिव, य उ जिगीवेच्छ्योः । पञ्चौ । द्रुतौ । क्रीडा-याम् । गतौ । इति कविकल्पद्रुमः ॥ (दिवां-परं-अकं-सकं-च सेट् । उदिवात् ङायेट् ।) य, दीयति । उ, देविता द्रुता । दीयमानं श्रितान् नाखान् । इति भट्टौ ताच्छीक्ये शतुः श्रानः । पञ्चैववहारः स्तुतिश्च । अवहारस्तु क्रयविक्रयरूपः । द्रुतावेवाकर्म्मकः । क्रीडा-यानु दीयतेः करणस्य निबन्धं कर्म्मलम् । तत्र द्रुतौयाविभक्तिरेव विभाष्यते । इति वाग्य-दायिकम् । तेन अच्चा दीयन्ते ह्यनेन इति कर्म्मवि प्रलयः स्यात् । अच्चेदीयते ह्यने-येति भावे प्रलयो न स्यात् अच्चेदीयति ह्यनेन युपरिबन्धायान्तस्य कर्म्मः कर्म्मलं न स्यात् । तेनाद्रुयवद्रामं ङगेण ङगलोचना । इति भट्टौ तु तेनेतिकरणं द्रुद्रुधरेव न तु दीयते । तेनाकर्म्मकत्वात् राममित्यन्तकर्म्मः कर्म्म-लम् । इति दुर्गादासः ॥

दिवं, स्त्री, (दीयन्त्यस्मिन्निति । दिव्यु क्रीडायाम् + घर्णर्थे अघिकरणे कः ।) स्वर्गः । (यथा, देवी-भागवते । ५ । ३ । १० ।

“गच्छ वीर ! महाबाहो दूतत्वं कुरु मेऽनघ ॥ ब्रूहि शक्रं दिवं गत्वा निःशङ्कः सुरसन्निधौ ॥ ” आकाशम् । इति मेदिनी । वे, ११ । वनम् । दिवा । इति हेमचन्द्रः । १२ । ५२ ॥

दिवसः, पुं, स्त्री, (दीयन्त्यनेति । दिव + “दिवः कित् । ” उखा । ३ । १२१ । इति असप् स च कित् ।) दिनम् । इत्यमरः । १ । ४ । २ ॥ (यथा, आर्यासप्तशत्याम् । २७८ ।

“द्राघयता दिवसान् त्वदीयविरहेण तीव्रतापेन । प्रीक्षीषेव नलिन्या जीवनमभ्यीकृतं तस्याः ॥ ” दिवसकरः, पुं, (करोतीति । क् + अच् । दिव-सस्य करः ।) सूर्यः । इति हेमचन्द्रः । २ । ११ ॥ (यथा, आर्यासप्तशत्याम् । ६३६ ।

“सुन्दरसखी दिवसकरिन्वि तुहिर्नाशरेखिव ॥ ” दिवसमुखं, स्त्री, (दिवसस्य मुखम् ।) प्रभातम् । इति हलायुधः ॥

दिवस्यतिः, पुं, (दिवः पतिः । अजुक्त्वमासः ।) इन्द्रः । इत्यमरः । १ । १ । ४५ ॥ (यथा, महाभारते । ५ । १२ । ६ ।

“इन्द्राण्यीमानयिष्यामो यद्येच्छसि दिवस्यते ॥ ” दिवस्यथियो, स्त्री, (द्यौश्च पृथिवी च । “दिवसश्च पृथिव्याम् । ” ६ । ३ । ३० । इति दिवो दिवसादिशः ।) रोदसी । स्वर्गभूम्नौ । इति हेमचन्द्रः । ४ । ४ ॥ द्विवचनान्तोऽयम् । (यथा, ऋग्वेदे । १ । २ । ३ । “तं देवा बुभे रजसः सुदंसं संदिवस्यथियो-ररतिं न्दिरिरे ॥ ”)

दिवा, अ, दिनम् । इत्यमरः । ३ । ४ । ६ ॥ (यथा, महाभारते । २ । ११ । ३४ ।

“अथा लवा सुहृत्तः च दिवा रात्रिस्तथैव च ॥ ”)

दिवा, [न] पुं, (दिव्यत्सिन्निति । दिव + “कनिन् युट्थीति । ” उखा । १ । १५६ । इति सूत्रे “बहुलवचनान्तु केपलादपि कनिन् । ” इति उज्ज्वलदत्तोक्त्वा कनिन् ।) दिनम् । इत्युणादि-कोषः ॥

दिवाकरः, पुं, (दिवा दिवं करोतीति । क् + “दिवाविभेति । ” ३ । २ । २१ । इति टः ।) सूर्यः । (यथा, देवीभागवते । २ । ६ । १८ । “उदितश्च तदा भाद्रुस्तया दृष्टो दिवाकरः ॥ ”) अर्कश्चः । इत्यमरः ॥ काकः । पुष्यविशेषः । इति शब्दचन्द्रिका ॥

दिवाकीर्तिः, पुं, (दिवा दिवसे एव कीर्तिर्यस्य । रात्रौ चौरकर्म्मनिवेधात् ।) नापितः । चण्डालः । (“रात्रौ न विचरेयुस्ते ग्रामेषु नगरेषु च । दिवा चरेयुः कार्यार्थं चिह्निता राजशासनेः ॥ ” १० । ५४ । इति मनुवचनान्तु अस्य दिवाचर-त्वात् तथालम् । यथा, मनुः । ५ । ८५ । “दिवाकीर्त्तिसदृशश्च पतितं रुतिकण्ठया । श्रवणतः स्पृष्टिनश्चैव स्पृष्टा ज्ञानेन सुथति ॥ ” सपाच काशीखण्डे । ७६ । ८७ ।

“दीप्तितो वा दिवाकीर्तिः पङ्क्तितो वाप्य-पङ्क्तितः । तुल्यो मे मोक्षदीप्त्या संप्राप्य सन्निकर्षि-काम् ॥ ”)

उलूकः । इति हेमचन्द्रः । ३ । ५६७ ॥

दिवाटनः, पुं, (दिवा अटतीति । अट गतौ + क्युः ।) काकः । इति शब्दार्थकल्पतरुः ॥ (चाण्डालः । “दिवाचरेयुः कार्यार्थं चिह्निता राजशासनेः ॥ ” १० । ५४ । इति मनुशासनात् ॥)

दिवातनः, त्रि, (दिवा भवः । दिवा + “सायं चिरंप्राङ्प्रगेयथ्येभ्यष्टुट्ठौ तुट् च । ” ४ । ३ । २३ । इति टुः तुट् च ।) दिनभवः । यथा, भट्टिः । ५ । ६५ ।

“सायन्तर्णो तिथिप्रणयः पञ्चजानां दिवातनीम् । कानिं कान्या सदातन्या इपयन्ती रुचि-सिता ॥ ”

दिवान्यः, पुं, (दिवा दिवसे अन्यः ।) पंचकः । इति त्रिकाण्डशेषः ॥ (यथा, पञ्चतन्त्रे । ३ । ७५ । “यत् मयूरहंसकोकिलचक्रवाकशुककारुण्य-हारीतकसारचादिषु पञ्चिप्रधानेषु विद्यमानेषु तस्य दिवान्यस्य करालवक्त्रस्याभिषेकः क्रियते नैतत् मम मतम् ॥ ”) दिगन्तः, त्रि । यथा,— “दिवान्याः प्राणिनः केपिद्रात्रावन्त्यास्तथापरे । केपिदिवा तथा रात्रौ प्राणिनस्तुल्यदृश्यः ॥ इति चण्डी ।

दिवान्या, स्त्री, (दिवा दिवसे अन्यः ।) बल्लुगुणा पञ्ची । इति राजनिर्घण्टः ॥

दिवान्मकी, स्त्री, (दिवा अन्यकी दर्शनक्रिया-वर्जिता ।) कुङ्कुन्दरी । इति पुराणम् ॥

दिवाभीतः, पुं, (दिवा दिवसे भीतः ।) उलूकः । कुमुदाकारः । चौरः । इति मेदिनी । ते, १६७ ॥ (दिवसभीते, त्रि । यथा, कुमारे । १ । १२१ ।

“दिवाकराद्रक्षति यो गुहासु लीनं दिवाभीतमिवान्यकारम् ॥ ”)

दिवाभीतिः, स्त्री, (दिवा दिवसे भीतिभयं यस्य ।) पंचकः । इति शब्दरत्नावली ॥

दिवाभितिः, पुं, (दिवा दिवस्य भक्तिरिव ।) सूर्यः । इति शब्दरत्नावली ॥

दिवाभयं, स्त्री, (दिवा दिवसस्य मध्यम् ।) मध्याह्नः । इति हेमचन्द्रः । १ । ५३ ॥

दिवास्वापा, स्त्री, (दिवा दिवसे स्वापो निद्रा यस्याः ।) बल्लुगुणा पञ्ची । इति राज-निर्घण्टः ॥

दिविः, पुं, (दीयतीति । दिव्यु क्रीडायाम् + “इगुपधात् कित् । ” उखा । ४ । ११६ । इति इन् स च कित् ।) चाघपञ्ची । इति शब्दभाषा ॥

दिविजः, त्रि, (दिवि स्वर्गे जायते इति । दिवि + जन + डः । “प्राट्टदशरतुकालदिवो जे । ” ६ । ३ । १५ । इति सप्तम्या अजुक् ।) स्वर्गीयः । इति संक्षिप्तसारः ॥

दिविषत्, [ट] पुं, (दिवि सीदतीति । सट् + क्तिप् । सप्तम्या अजुक् । यत्तच्च ।) दंडः ।